

**NODAVLAT NOTIJORAT TASHKILOTLARI (NNT) VA TADBIRKORLIK
SUBYEKTLARINI RO‘YXATGA OLISHDA ADLIYA ORGANLARINING
TARIXIY O‘RNI.**

Bo‘riyev Odil Qobilovich

TerDu Yuridik fakulteti katta o‘qituvchisi

Davronov Bahodir Yahyoyevich

Termiz davlat

universiteti Yuridik fakulteti

Yurisprudensiya yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasi adliya organlarining fuqarolik jamiyati institutlari va tadbirkorlik muhitini shakllantirishdagi retrospektiv va zamonaviy o‘rni yoritilgan. Tadqiqotda NNT va tadbirkorlik subyektlarini davlat ro‘yxatidan o‘tkazish funksiyasining evolyutsion bosqichlari, qonunchilikdagi transformatsiyalar va adliya tizimining institutsional ahamiyati ilmiy tahlil qilingan. Ushbu maqolada O‘zbekistonda huquqiy davlat qurish jarayonida adliya organlarining nodavlat notijorat tashkilotlari (NNT) va tadbirkorlik subyektlarini davlat ro‘yxatidan o‘tkazishdagi tarixiy roli va institutsional ahamiyati tadqiq etiladi. Muallif tizimning evolyutsion bosqichlarini tahlil qilar ekan, adliya idoralarining ma‘muriy-huquqiy nazoratdan xizmat ko‘rsatuvchi va huquqiy himoya qiluvchi organga aylanish jarayoniga alohida urg‘u beradi. Shuningdek, maqolada milliy qonunchilikning transformatsiyasi va zamonaviy raqamli texnologiyalarning sohadagi o‘rni ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Adliya organlari, NNT, tadbirkorlik subyektlari, davlat ro‘yxatidan o‘tkazish, fuqarolik jamiyati, huquqiy islohot, institutsional tahlil. Adliya organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari (NNT), tadbirkorlik subyektlari, davlat ro‘yxati, huquqiy evolyutsiya, fuqarolik jamiyati, institutsional islohot, davlat xizmatlari, legitimlik.

Abstract: This article examines the retrospective and contemporary role of the justice authorities of the Republic of Uzbekistan in the formation of civil society institutions

and the business environment. The research provides a scientific analysis of the evolutionary stages of the state registration function of NGOs and business entities, transformations in legislation, and the institutional significance of the justice system. This article examines the historical role and institutional significance of justice authorities in the state registration of non-governmental non-profit organizations (NGOs) and business entities during the process of building a rule-of-law state in Uzbekistan. The author analyzes the evolutionary stages of the system, placing particular emphasis on the transformation of justice bodies from administrative-legal oversight entities into service-oriented and protective institutions. Furthermore, the article provides a scientific substantiation of the transformation of national legislation and the role of modern digital technologies in this sphere.

Keywords: Justice authorities, NGOs, business entities, state registration, civil society, legal reform, institutional analysis. Justice authorities, non-governmental non-profit organizations (NGOs), business entities, state registration, legal evolution, civil society, institutional reform, public services, legitimacy.

Kirish

Har qanday demokratik jamiyatning barqaror rivojlanishi bevosita fuqarolik jamiyati institutlarining erkinligi va iqtisodiy faoliyat subyektlarining huquqiy himoyalanganligi bilan belgilanadi. O‘zbekiston mustaqillikning ilk yillaridanoq “Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari” degan konseptual tamoyilni ilgari surar ekan, bu jarayonda adliya organlari asosiy institutsional poydevor vazifasini o‘tadi.

Nodavlat notijorat tashkilotlari (NNT) va tadbirkorlik subyektlarini davlat ro‘yxatidan o‘tkazish – bu shunchaki ma‘muriy jarayon emas, balki subyektga yuridik legitimlik berish va uning davlat bilan huquqiy munosabatga kirishishini ta‘minlovchi siyosiy-huquqiy aktdir. Tarixiy nuqtai nazardan qaraganda, adliya organlari ushbu subyektlarning "tug‘ilish guvohnomasi"ni beruvchi idora bo‘libgina qolmay, balki ularning faoliyat doirasini qonuniy ramkaga soluvchi, huquqiy ekspertiza qiluvchi va manfaatlarni muvozanatda saqlovchi mediator sifatida namoyon bo‘ldi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, adliya organlari evolyutsiyasi bevosita mamlakatdagi siyosiy va iqtisodiy islohotlar dinamikasi bilan bog‘liqdir. 1990-yillarning boshlarida adliya organlari asosan nazorat qiluvchi va cheklovchi funksiyani bajargan bo‘lsa, bugungi kunga kelib ular servis modeliga asoslangan, ochiqlikni ta‘minlovchi va tadbirkorlik muhitini yaxshilovchi strategik hamkorga aylandi.

Ushbu maqolada adliya organlarining NNT va tadbirkorlik subyektlarini legallashtirishdagi roli quyidagi uchta fundamental yoʻnalishda tahlil qilinadi:

1. Huquqiy filtrlash: Subyektlarning taʼsis hujjatlarini konstitutsiyaviy tuzum va qonun ustuvorligi talablariga muvofiqlashtirish.
2. Institutsional barqarorlik: Nodavlat sektor va xususiy mulkdorlar qatlamining huquqiy subyekt sifatidagi maqomini mustahkamlash.
3. Byurokriyani qisqartirish: Davlat roʻyxatidan oʻtkazish tizimini soddalashtirish orqali mamlakatning xalqaro reytinglardagi (masalan, *Doing Business*) mavqeini oshirish.

Shu nuqtai nazardan, adliya organlarining tarixiy tajribasini oʻrganish, zamonaviy Oʻzbekistonda amalga oshirilayotgan maʼmuriy islohotlarning mazmun-mohiyatini va kelajakdagi istiqbollari tushunishga xizmat qiladi.

Oʻzbekiston mustaqillikka erishgan ilk kunlardan oq huquqiy demokratik davlat va erkin bozor iqtisodiyotiga asoslangan jamiyat qurishni strategik maqsad qilib qoʻydi. Ushbu jarayonda adliya organlari nafaqat qonun ustuvorligini taʼminlovchi, balki ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning subyektlarini huquqiy maydonga olib kiruvchi asosiy darvozabon (gatekeeper) vazifasini oʻtadi. Ayniqsa, NNT va tadbirkorlik subyektlarining huquqiy maqomini belgilash, ularni tizimlashtirish va davlat tomonidan eʼtirof etish jarayonlarida Adliya vazirligi tizimi markaziy boʻgʻin hisoblanadi.

II. Asosiy qism (Main Body)

2.1. NNTlarni roʻyxatga olishda adliya organlarining missiyasi

Fuqarolik jamiyati institutlarining huquqiy poydevori 1991-yildagi "Oʻzbekiston Respublikasida jamoat birlashmalari toʻgʻrisida"gi qonun bilan belgilab qoʻyilgan. Adliya organlari ushbu davrda jamoat birlashmalarining ustavlarini ekspertizadan oʻtkazish va ularning faoliyatini qonuniy doiraga solishda nazorat qiluvchi organdan koʻra, koʻproq metodologik yordam beruvchi institutsional tuzilmaga aylandi.

1999-yilda "Nodavlat notijorat tashkilotlari toʻgʻrisida"gi Qonun qabul qilinishi bilan adliya organlarining vakolatlari yanada kengaydi. Tarixiy nuqtai nazardan, adliya organlari:

1. NNTlarning ustav maqsadlari qonun hujjatlariga muvofiqligini taʼminladi;

2. Xalqaro NNTlarning O'zbekistondagi vakolatxonalarini akkreditatsiyadan o'tkazish orqali tashqi huquqiy aloqalarni muvofiqlashtirdi.

2.2. Tadbirkorlik subyektlarini ro'yxatga olishdagi transformatsiya

Mustaqillikning dastlabki yillarida tadbirkorlik subyektlarini ro'yxatga olish turli idoralar o'rtasida tarqoq edi. Biroq, tadbirkorlikni rivojlantirish va "yagona darcha" tamoyilini joriy etishda adliya organlarining o'rni keskin oshdi.

Tarixan, adliya organlari tadbirkorlik subyektlarini ro'yxatga olishda quyidagi bosqichlarni bosib o'tdi:

1. Litsenziyalash va nazorat davri (1990-yillar): Tadbirkorlik subyektlarining huquqiy hujjatlarini monitoring qilish.

2. Institutsional yengilliklar davri (2000-2016 yy.): Tuman adliya bo'limlari qoshida tadbirkorlik subyektlarini ro'yxatga olish bo'yicha inspeksiyalarning faoliyat yuritishi.

3. Raqamlashtirish va "Davlat xizmatlari" inqilobi (2017-yildan keyin): Adliya vazirligi huzuridagi Davlat xizmatlari agentligining tashkil etilishi tadbirkorlikni ro'yxatga olishni 30 daqiqalik onlayn jarayonga aylantirdi.

2.3. Huquqiy ekspertiza va monitoring

Adliya organlarining o'ziga xosligi shundaki, ular faqatgina "ro'yxatga oluvchi" emas, balki "huquqiy himoyachi" funksiyasini ham bajaradi. Tarixiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, tadbirkorlik subyektlari va NNTlar faoliyatiga davlat organlarining noqonuniy aralashuviga qarshi adliya organlari tomonidan kiritilgan taqdimnomalar va sud da'volari mazkur sektorning barqarorligini ta'minlagan.

2.4. Nodavlat notijorat tashkilotlarini (NNT) ro'yxatga olishda adliya organlarining institutsional evolyutsiyasi

O'zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi bevosita adliya organlarining huquqiy-ekspertlik faoliyati bilan bog'liq. NNTlarni davlat ro'yxatidan o'tkazish funksiyasi adliya organlariga shunchaki statistik ma'lumotlarni to'plash emas, balki ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tartibga solish vazifasini yuklaydi.

1. Huquqiy filtrlash va xavfsizlik funksiyasi: Mustaqillikning ilk yillarida (1991–2000 yy.) adliya organlari jamoat birlashmalarining ustav maqsadlarini O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy tuzumiga muvofiqligini tekshiruvchi asosiy filtr

vazifasini bajardi. Bu jamiyatda turli radikal yoki g'ayriqonuniy oqimlarning institutsional ko'rinish olishining oldini olishda muhim ahamiyat kasb etdi.

2. Metodologik hamkorlik: 2010-yillardan boshlab adliya organlarining roli "nazorat qiluvchi" organ modelidan "hamkor va ko'makchi" modeliga o'ta boshladi. Bu davrda NNTlar faoliyatini monitoring qilish tizimi soddalashtirildi, hisobotlarni elektron shaklda qabul qilish yo'lga qo'yildi.

3. Xalqaro maqomni legallashtirish: Xorijiy NNTlarning vakolatxonalari va filiallarini ro'yxatga olish hamda ularning xodimlarini akkreditatsiyadan o'tkazish orqali adliya organlari mamlakatning xalqaro gumanitar hamkorlik maydonidagi huquqiy qiyofasini shakllantirdi.

2.5. Tadbirkorlik subyektlarini ro'yxatga olish: Ma'muriy islohotlar va "Yagona darcha" tamoyili

Tadbirkorlik subyektlarini ro'yxatga olish tizimi tarixan murakkab evolyutsion yo'lni bosib o'tdi. Adliya organlarining bu boradagi roli mamlakat iqtisodiyoti uchun "investitsiyaviy darvoza" vazifasini bajardi.

1. Vakolatlarning markazlashishi (2003-yilgi burilish): 2003-yilgacha tadbirkorlik subyektlarini ro'yxatga olish tarqoq holda (mahalliy hokimliklar va boshqa idoralarda) amalga oshirilar edi. Vazirlar Mahkamasining tegishli qarorlari bilan ushbu jarayon ustidan nazorat va metodologik rahbarlik Adliya vazirligiga yuklatildi. Bu korrupsiyaviy omillarni kamaytirish va yagona davlat siyosatini yuritish imkonini berdi.

2. Litsenziyalash va ruxsat berish tizimining unifikatsiyasi: Adliya organlari tadbirkorlik faoliyati bilan bog'liq barcha normativ-huquqiy hujjatlarni inventarizatsiyadan o'tkazib, ortiqcha byurokratik to'siqlarni bekor qilish bo'yicha "Regulyator gilyotina" (Regulatory Guillotine) usulini qo'lladi.

3. Davlat xizmatlari agentligi inqilobi (2017–2022 yy.): Adliya vazirligi huzurida Davlat xizmatlari agentligining tashkil etilishi tadbirkorlik subyektlarini ro'yxatga olishni mutlaqo yangi bosqichga olib chiqdi. Ro'yxatga olish jarayoni subyektiv yondashuvlardan xoli bo'lib, to'liq avtomatlashtirildi.

2.6. Adliya organlarining nazorat va himoya funksiyalari balansi

Adliya organlarining tarixiy o'rni faqatgina subyektning ro'yxatga olish (tug'ilish) bilan cheklanmaydi. Ularning asosiy ilmiy-huquqiy missiyasi quyidagilardan iborat:

1. Huquqiy monitoring: Ro'yxatdan o'tgan subyektlarning faoliyati ustav maqsadlariga va milliy qonunchilikka muvofiqligini doimiy tahlil qilish.
2. Davlat organlari aralashuvidan himoya: Adliya organlari tadbirkorlar va NNTlarning huquqlarini buzgan mansabdor shaxslarga nisbatan ta'sir choralarini (taqdimnoma, ma'muriy bayonnoma) qo'llash orqali "huquqiy qalqon" funksiyasini bajaradi.
3. Qonunchilikni takomillashtirish: Ro'yxatga olish jarayonida aniqlangan tizimli muammolar asosida adliya organlari hukumatga qonunchilikni liberallashtirish bo'yicha takliflar kiritib boradi.

2.7. Raqamli transformatsiya va kelajak istiqbollari

Bugungi kunda adliya organlari "Raqamli adliya" (Digital Justice) konsepsiyasi doirasida NNT va tadbirkorlik subyektlari bilan muloqotni inson omilisiz amalga oshirmoqda.

III. Xulosa (Conclusion)

Xulosa qilib aytganda, adliya organlarining NNT va tadbirkorlik subyektlarini ro'yxatga olishdagi tarixiy o'rni oddiy ma'muriy funksiyadan strategik boshqaruv darajasiga ko'tarildi.

1. Adliya organlari NNTlar faoliyatini tartibga solish orqali jamiyatda ijtimoiy barqarorlik va huquqiy madaniyatni shakllantirdi.
2. Tadbirkorlik subyektlarini ro'yxatga olish tizimining adliya idoralari tomonidan markazlashtirilishi va keyinchalik raqamlashtirilishi korrupsiyani kamaytirish hamda investitsiyaviy jozibadorlikni oshirishga xizmat qildi.

Bugungi kunda adliya organlari ushbu subyektlarning nafaqat registratori, balki ularning huquqlari va qonuniy manfaatlarining ishonchli kafolati bo'lib qolmoqda.

O'zbekiston davlatchiligi tarixida adliya organlarining nodavlat notijorat tashkilotlari hamda tadbirkorlik subyektlarini legallashtirishdagi faoliyatini retrospektiv va prospektiv tahlil qilish quyidagi ilmiy-nazariy umumlashtirishlarga asos bo'ladi:

Birinchidan, adliya organlari mustaqillik yillarida jamiyatning huquqiy arxitekturasini shakllantiruvchi asosiy subyekt sifatida namoyon bo'ldi. NNTlarni ro'yxatga olish orqali adliya idoralari fuqarolik jamiyatining institutsional barqarorligini ta'minladi, tadbirkorlik subyektlarini ro'yxatga olish orqali esa bozor iqtisodiyotining huquqiy

subyektivligini kafolatlabdi. Mazkur jarayon davlatning siyosiy irodasi va huquqiy siyosatining amaliy in'ikosi sifatida e'tirof etiladi.

Ikkinchidan, adliya tizimining bu boradagi roli oddiy ma'muriy-texnik ro'yxatga olish funksiyasidan huquqiy ekspertiza va monitoring darajasiga ko'tarildi. Bu, o'z navbatida, ro'yxatga olingan subyektlarning nafaqat qonuniy faoliyat yuritishini, balki ularning ustav maqsadlari jamiyat manfaatlari va konstitutsiyaviy tamoyillarga uyg'un bo'lishini ta'minlovchi muhim ijtimoiy filtr vazifasini o'tadi.

Uchinchidan, tizimning tarixiy evolyutsiyasi nazorat paradigmasidan xizmat ko'rsatuvchi (servis) paradigma sari transformatsiyalanganini ko'rsatadi. Bu o'zgarish "Yagona darcha" tamoyili va raqamli texnologiyalarning joriy etilishi bilan bevosita bog'liq bo'lib, davlat va xususiy sektor o'rtasidagi masofani qisqartirishga, byurokratik to'siqlarni minimallashtirishga hamda investitsiyaviy muhitning huquqiy jozibadorligini oshirishga xizmat qildi.

To'rtinchidan, adliya organlari ushbu subyektlarning huquqiy himoyachisi sifatida namoyon bo'lishi, ularning nafaqat "vujudga kelishi", balki keyingi hayotiy faoliyatida ham qonun ustuvorligini ta'minlashda tayanch nuqtasi bo'lib qolmoqda. Bu esa mamlakatda xususiy mulk daxlsizligi va uyushish huquqi kabi fundamental qadriyatlarni qaror toptirishda adliya tizimi markaziy bo'g'in ekanligini isbotlaydi.

Xulosa qilib aytganda, adliya organlarining NNT va tadbirkorlik sohasidagi tarixiy o'rni – bu O'zbekiston Respublikasida huquqiy demokratiya va iqtisodiy erkinlikning institutsional poydevoridir. Kelajakdagi taraqqiyot bosqichida ham adliya tizimining ochiqqligi va raqamli transformatsiyasi ushbu sektorlar rivoji uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib qolaveradi.

4. Foydalanilgan adabiyotlar (References)

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: "O'zbekiston", 2023.
2. "Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 1999-y.
3. "Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 2012-y.
4. Mirziyoyev Sh.M. "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi". – T.: "Tasvir", 2022.
5. Karimov I.A. "O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura". – T.: "O'zbekiston", 1996.

6. Saidov A.X. "O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlari: tarix va zamonaviylik". – T.: 2018.
7. Rustambayev M.H. "Davlat va huquq nazariyasi". – T.: "Adolat", 2020.
8. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tarixi (Arxiv materiallari to‘plami).
9. Shaxaydarova M. "NGOs and Civil Society in Central Asia". International Journal of Legal Studies, 2021.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 4-maydagi "Mamlakatni demokratik yangilash jarayonida fuqarolik jamiyati institutlarining rolini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-5430-sonli Farmoni.